

Prądnik. Prace Muz. Szafera	22	77-97	2012
-----------------------------	----	-------	------

MICHAŁ WOJENKA¹, JAROSŁAW WILCZYŃSKI²,
DOBRAWA SOBIERAJ²

¹Institut Archeologii UJ, ul. Gołębia 11, 31-007 Kraków
mwojenka@wp.pl

²Institut Systematyki i Ewolucji Zwierząt PAN, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków

BADANIA ARCHEOLOGICZNE W JASKINI ŻARSKIEJ W ŻARACH, GM. KRZESZOWICE, POW. KRAKÓW W 2011 ROKU

Archaeological excavations in the Żarska Cave, Krzeszowice commune, Kraków district, in 2011

ABSTRACT. Archaeological excavations in the Żarska Cave yielded immovable artefacts dated to the Eneolithic (Baden culture), the period of Roman influences (Przeworsk culture), the Middle Ages, and the post-medieval period. The survey was conducted within the terrace situated in front of the cave entrance (trench 1/2011). At the same time, works aimed at sifting numerous heaps of soil that have accumulated inside the cave were carried out intermittently. Both of the two stages of the survey led to revealing artefacts including fragments of pottery vessels, single flint artefacts, and the remains of fauna. The noticeable fact is the discovery of human remains, which seems to indirectly suggest the presence of a burial site, probably located primarily in the cave's interior. The results of conducted in 2011 works indicate that the earlier views which assumed lack of archaeological artefacts in the Żarska Cave should be revised. The excavations will be continued.

KEY WORDS: archaeology, cave, Żary, Neolithic Age, Baden culture, Iron Age, Przeworsk culture, Middle Ages, post-medieval period, pottery, flint artefacts, human bones, fauna

UWAGI WSTĘPNE

W sierpniu 2011 roku niewielka, składająca się zaledwie z trzech osób ekipa badawcza przeprowadziła badania wykopaliskowe w Jaskini Żarskiej w Żarach, gm. Krzeszowice, pow. Kraków. Były to pierwsze badania wykopaliskowe na tym stanowisku od ponad 130 lat. Poprzednie prace badawcze, zrealizowane przez Gotfryda Ossowskiego jeszcze w roku 1879, nie dostarczyły materiałów zabytkowych¹ (Ossowski 1880: 44), ustawiając na długie lata Jaskinię Żarską na pozycji miejsca jałowego pod względem archeologicznym (por. Kowalski 1951: 219).

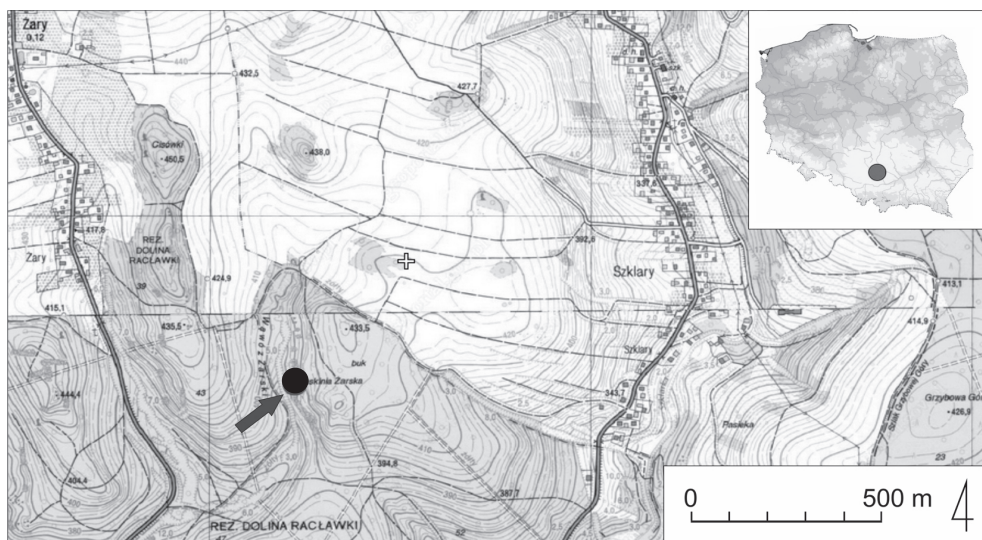
¹ W publikacji G. Ossowskiego z 1880 roku Jaskinia Żarska wymieniona została razem z kilkoma innymi gro-tami, które *bardzo mało lub wcale nie zawierały w sobie materiału wykopaliskowego* (za: Ossowski 1880: 44).

Ostatnie lata, za sprawą penetrujących groty speleologów przyniosły zmianę poglądu o braku znalezisk archeologicznych, a opublikowane w czasopiśmie poświęconym jaskiniom informacje o występowaniu materiału zabytkowego (Szelerewicz, Górny 2008) dawały autorom niniejszego opracowania impuls do przeprowadzenia w Jaskini Żarskiej weryfikacyjnych badań wykopaliskowych. W trakcie badań założono 1 wykop badawczy, usytuowany na tarasie przedjaskiniowym (wykop I/2011).

POŁOŻENIE I OPIS STANOWISKA

Jaskinia położona jest w środkowej części Wąwozu Żarskiego, na południowy wschód od zabudowy miejscowości Żary, pomiędzy dolinami Raclawki oraz Szklarki, niewielkich cieków wodnych (ryc. 1), około 20 km na północny zachód od Krakowa. Wąwóz Żarski określić można jako dość głęboki jar o długości około 400 metrów, przebiegający wzdłuż osi północ-południe. Na wschodnim zboczu Wąwozu widoczne są zgrupowania skał wapiennych. W jednym z nich znajduje się sama Jaskinia Żarska, położona na wysokości około 20 metrów powyżej dna wąwozu (Kowalski 1951: 218; por. Ossowski 1880: 41). Wysokość bezwzględna groty wynosi około 370 m n.p.m. (Kowalski 1951, 218).

Otwór wejściowy do jaskini współcześnie odznacza się szerokością około 20 metrów, jednak w wielu miejscach jest zupełnie zawalony fragmentami skał, pochodzącymi z oberwanego stropu, pierwotnie przesklepiającego obecny taras przedjaskiniowy. Ekspozycja otworu zachodnia. W miejscu tym należy podkreślić szczególnie walor wejścia, który najprawdopodobniej nie pozostawał bez znaczenia dla jej dawnych użytkowników, bowiem prowadzący do jaskini otwór pozostaje w zasadzie niewidoczny nie tylko z dna doliny, ale też z jej przeciwległego zbocza (ryc. 2).

Ryc. 1. Lokalizacja Jaskini Żarskiej

Fig. 1. Location of the Żarska Cave

Ryc. 2. Wejście do Jaskini Żarskiej (zaznaczone strzałką). Widok od północnego zachodu. Fot. M. Wojenka.

Fig. 2. Entrance to the Żarska Cave (marked with an arrow). A view from the north-west. Photo by Michał Wojenka

Wnętrze groty składa się z obszernej komory o długości około 18 m, przy szerokości dochodzącej maksymalnie do około 30 m (ryc. 3). Jej wysokość w kilku miejscach przekracza 2 metry. Komorę uznać można zatem za obszerną, umożliwiającą czasowe przebywanie człowieka nawet w czasach współczesnych.

Relatywnie bogate w szatę naciekową ściany oraz strop jaskini (Szelerewicz, Górny 2008: 30) w wielu miejscach charakteryzuje występowanie ciemnobrunatnych lub czarnych przebarwień, zazwyczaj wiązanych z odkładaniem się sadzy, pochodzącej z palenisk lub pochodni (Bennington et al. 1962: 238; Gradziński et al. 1998).

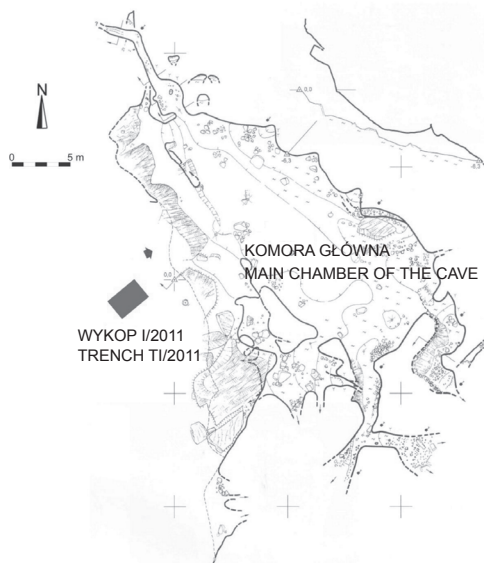
Współczesny poziom użytkowy jaskini jest nierówny, jej wypełnisko wyraźnie opada w kierunku wschodnim. Wewnątrz groty widoczne są liczne hałdy ziemi, w tym również relatywnie świeże, świadczące o stosunkowo niedawnych, nielegalnych eksploracjach.

HISTORIA I STAN BADAŃ STANOWISKA

Pierwsze badania wykopaliskowe w jaskini zrealizowane zostały w 1879 roku przez Gotfryda Ossowskiego, w swoim czasie jednego z najwybitniejszych polskich prehistoryków (por. Lech 2001: 133). Prace badawcze w Jaskini Żarskiej były wówczas jedynie częścią szerszej zakrojonej kampanii wykopaliskowej, podczas której rozpoznano łącznie 32 jaskinie (Ossowski 1880: 39-40) położone w obrębie przygranicznej wówczas, północnej partii okręgu krakowskiego. W publikowanym sprawozdaniu (Ossowski 1880) brak jest informacji na temat zakresu przestrzennego badań przeprowadzonych w Jaskini Żarskiej.

Wzmiankujący nieco później prace G. Ossowskiego, S. J. Czarnowski określa je jako „bardzo dokładne” (Czarnowski 1911: 35), co najpewniej odnosi się przede wszystkim do rozmiarów przebadanej powierzchni. Biorąc pod uwagę fakt, iż G. Ossowski opublikował przekrój przez Jaskinię Żarską (Ossowski 1880: tab. V) można podejrzewać, iż w trakcie kampanii 1879 roku wykonano przynajmniej jeden przekop przez grotę na całej jej długości, włączając w to również taras przedjaskiniowy (por. poniżej). Podczas omawianych badań najpewniej nie pozyskano materiałów zabytkowych (Ossowski 1880: 44).²

Pod koniec lat 90. XX w. w jaskini wykonano nielegalny wykop usytuowany w południowej partii komory głównej jaskini. W świetle informacji M. Szelerewicza oraz A. Górnego wykop ten, wykonany przez „poszukiwaczy skarbów” odznaczał się średnicą około 1,5 m oraz głębokością dochodzącą do 2 m. W profilach wykopu wzmiankowani autorzy dostrzegli ślady spalenizny oraz ułamki naczyń (Szelerewicz, Górny 2008: 30). Informacje cytowanych badaczy spowodowały podjęcie nowych prac wykopaliskowych w jaskini, zrealizowanych w 2011 roku, skoncentrowanych na rozpoznaniu stratygrafii w obrębie tarasu przedjaskiniowego.

Ryc. 3. Plan jaskini z zaznaczonym położeniem wykopu I/2011. Na podstawie planu w: Szelerewicz, Górny 2008: 29

Fig. 3. Plan of the cave with the marked situation of trench 1/2011. The main chamber. Based on a plan in: Szelerewicz, Górny 2008:29

PRZEBIEG BADAŃ W 2011 ROKU

Badania wykopaliskowe zrealizowano pomiędzy 1. a 16. sierpnia 2011 roku. Wiązały się one z eksploracją wykopu I/2011 o wymiarach 2 x 3 m., zlokalizowanego na tarasie przedjaskiniowym, w odległości około 3 metrów od linii okapu, wyznaczającego obecne wejście do jaskini (ryc. 3). Wykop zorientowany został wzdłuż osi NE-SW. Eksplorację prowadzono do poziomu występowania skały, stanowiącej prawdopodobnie zawalony strop jaskini.

Równoległe do regularnych prac badawczych przeprowadzono również dorywcze przesiewanie hałd ziemi zalegających w komorze głównej, celem pozyskania danych na temat śladów osadnictwa. Prace te doprowadziły do ujawnienia zarówno licznych zabytków archeologicznych, jak również obecności szczątków fauny. W jednej z przesianych hałd stwierdzono ponadto obecność kręgu ludzkiego. W świetle uzyskanych danych komora główna Jaskini Żarskiej przedstawia się jako obiecujące i perspektywiczne miejsce przyszłych badań archeologicznych.

² Por. przypis 1.

Stratygrafia

Przeprowadzone w roku 2011 badania wykopaliskowe ujawniły stosunkowo nieskomplikowany układ stratygraficzny w obrębie eksplorowanego wykopu (ryc. 4, 5). Wyróżniono tutaj łącznie 4 warstwy:

Warstwa 1

Ciemnoszaro-czarna próchnica o słabo spoiwej konsystencji, o miąższości dochodzącej maksymalnie do 15 cm, występująca w górnej partii wykopu na całej jego powierzchni. Odnotowano w niej występowanie gruzu wapiennego o zróżnicowanej średnicy, zarówno ogładzonego, jak i ostrokrawędzistego. W warstwie tej zarejestrowano liczne ułamki naczyń średniowiecznych i nowożytnych oraz kilka ułamków naczyń kultury przeworskiej. Stwierdzono również obecność pojedynczych zabytków krzemiennych, dwóch grudek polepy oraz kości zwierzęcych. Inwentarz warstwy 1. uzupełnia znalezisko paliczka ludzkiego.

Warstwa 2

Warstwa szara, o nieco bardziej zglinionej konsystencji, o miąższości 10-30 cm, występująca poniżej warstwy 1. na całej powierzchni wykopu, przy czym największą jej miąższość stwierdzono w północnej jego partii. Odnotowano obecność niewielkiej ilości gruzu wapiennego o ogładzonych lub ostrych krawędziach. W warstwie tej stwierdzono zabytki ceramiczne kultury przeworskiej, materiały średniowieczne oraz nowożytne, jak również pojedyncze artefakty krzemienne i szczątki fauny.

Warstwa 3a

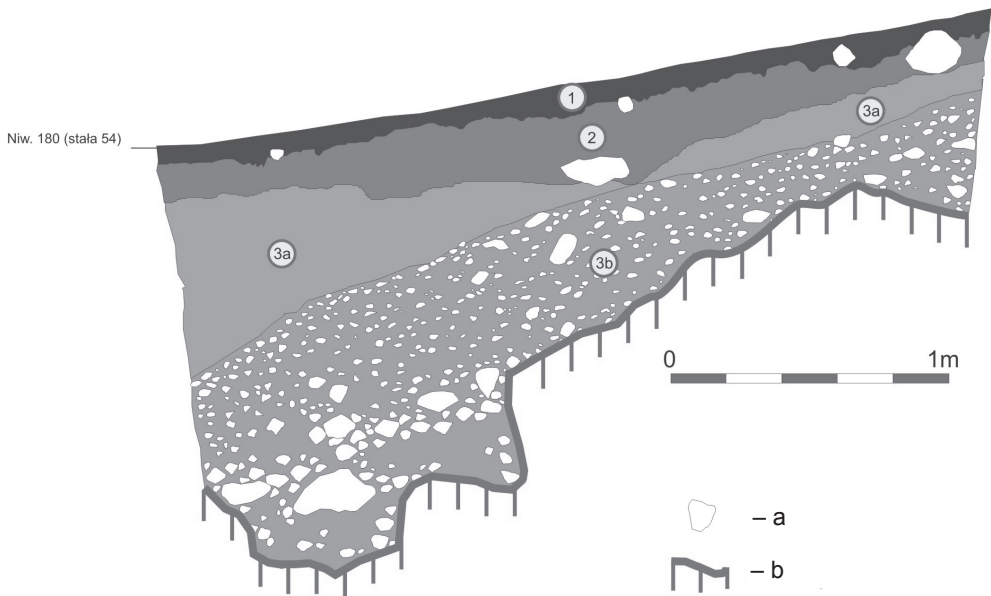
Lekko zgliniony, żółty less o pylastej strukturze, występujący poniżej warstwy 2., o miąższości sięgającej 20–60 cm. W warstwie tej jedynie sporadycznie występował gruz wapienny. Nie natrafiono w niej na materiał archeologiczny ani na pozostałości fauny.

Warstwa 3b

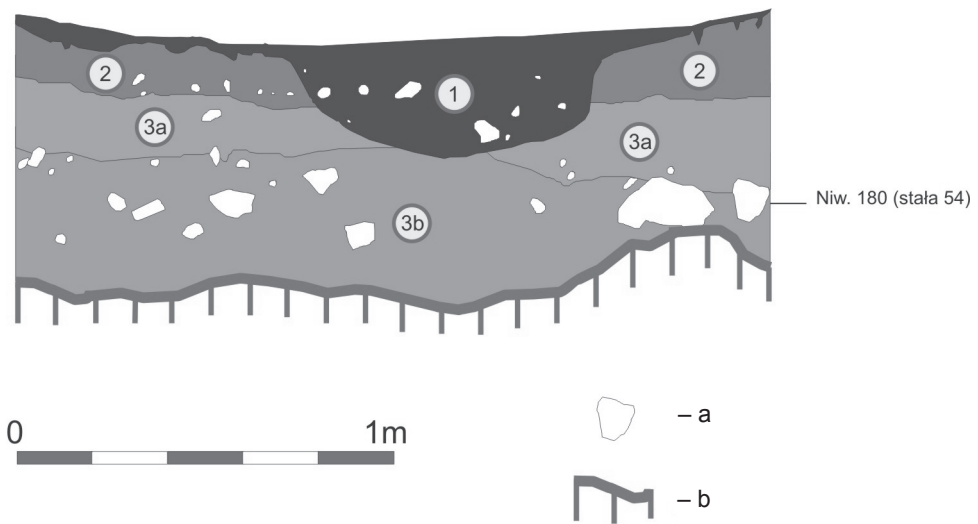
Ciemnożółty less o zglinionej konsystencji, zawierający dużą ilość gruzu wapiennego o ostrych krawędziach, występujący poniżej warstwy 3a. Warstwa ta odkładała się na rumowisku skalnym, stanowiącym najpewniej zawalony strop jaskini. Jej maksymalna miąższość sięgała około 100 cm. Podobnie, jak warstwa 3a, sediment ten okazał się jałowy tak pod względem archeologicznym, jak i paleontologicznym.

Analiza zadokumentowanych przekrojów poprzecznych oraz rzutów poziomych w obrębie wykopu I/2011 nakazuje interpretować dwa pierwsze nawarstwienia (warstwa 1 oraz 2) jako zasypisko dawnego wkopu, najprawdopodobniej stanowiącego pozostałość po badaniach wykopaliskowych Gotfryda Ossowskiego z 1879. roku. Przekonuje o tym przede wszystkim charakterystyczne przecinanie się warstw, ujawnione na poziomie dokumentacyjnym 40 cm, na którym wyraźnie widoczny jest fragment zapewne czworokątnego zagłębienia (ryc. 6) które dochodziło do stropu warstwy 3a „zatrzymując” się na poziomie żółtej gliny (por. ryc. 4). Teza o wtórnym charakterze zalegania warstw próchnicznej oraz szarej w wykopie I/2011 wydaje się być częściowo potwierdzona odkryciem fragmentów szaty naciekowej, niewątpliwie pochodzącym z komory głównej.

Dwa pozostałe nawarstwienia – pozbawiony większej ilości gruzu wapiennego żółty less (warstwa 3a) oraz ciemnożółta, lessowo-gruzową warstwę odkładającą się na stopie domniemanego zawaliska stropu jaskini (warstwa 3b) wiązać należy z sedymentacją lessów w okresie plejstocenu oraz procesami stokowymi.

Ryc. 4. Profil północno-zachodni wykopu I/2011: a – gruz wapienny, b – zawalony strop jaskini
 Fig. 4. North-west profile of trench 1/2011. a – limestone rubble; b – collapsed cave roof

Ryc. 5. Profil północno-wschodni wykopu I/2011
 Fig. 5. North-east profile of trench 1/2011

ANALIZA MATERIAŁU

Uwagi ogólne

Na inwentarz zabytkowy, pozyskany w wyniku badań 2011 r. składały się ułamki naczyń ceramicznych (łącznie 139 fragmentów, por. niżej), sześć zabytków krzemieniowych, dwie grudki polepy oraz szczątki kostne, zarówno ludzkie (pozyskany w wykopie I/2011 paliczek oraz kręg, ujawniony w wyniku przesiewania hałd w komorze głównej) jak również zwierzęce (łącznie 138 kości lub ich fragmentów). W trakcie badań nie natrafiono na zabytki metalowe ani szklane.

Ceramika naczyniowa

Badania archeologiczne, zrealizowane latem 2011 roku w Jaskini Żarskiej dostarczyły łącznie 139 ułamków ceramiki naczyniowej (99 fragmentów w wykopie I/2011, 40 z wnętrza jaskini). Zarówno zabytki ujawnione we wnętrzu grotty, jak również i te, które pozyskano w wyniku regularnych prac badawczych w wykopie I/2011, odznaczają się dość znaczną rozpiętością chronologiczną i reprezentują kilka wyraźnych horyzontów osadniczych (tab. 1).

W trakcie analizy zbioru ceramiki naczyniowej nie stwierdzono istotnych różnic w inwentarzu pomiędzy zabytkami pochodzącymi z komory głównej oraz z wykopu I/2011, założonego na tarasie przedjaskiniowym. Reprezentują one w zasadzie te same horyzonty, z tą jednak różnicą, że w obrębie zalegających we wnętrzu jaskini hałd ziemi stwierdzono obecność zabytku reprezentującego eneolityczną **kulturę badeńską**³, której ceramicznych inwentarzy nie stwierdzono na tarasie przedjaskiniowym. Warto jednak pamiętać, iż z badeńskim horyzontem eksploatacji jaskini mogą się wiązać pojedyncze zabytki krzemienne, ujawnione w wyniku badań prowadzonych w wykopie I/2011.

Wspomniany zabytek ceramiczny, reprezentujący kulturę badeńską (tab. 1.1, 2.1), uznać należy za najstarszy okaz ceramiki naczyniowej pozyskanej w wyniku badań prowadzonych w 2011 roku. Pod względem formalnym ten częściowo zachowany zabytek odpowiada pozbawionym wyodrębnionych szyjek kubkom o zaokrąglonym dnie (Rook 1980: 31). Dokładne ukształtowanie brzegowej partii tego naczynia nie jest możliwe do określenia z uwagi na fakt, iż zachowana jego część do pewnego stopnia „znieskształcona” jest fragmentarycznie zachowanym, pierwotnie zapewne mocno wyciągniętym ku górze uchem (Kozłowski 1989: 215; Soják 2010: 87, ryc. 24). Średnica badeńskiego kubka z Jaskini Żarskiej wynosiła około 11 cm, co uznać należy za typowe dla tego rodzaju naczyń (Rook 1980: 31). Maksymalna wydętość opisywanego zabytku wynosiła 12 cm. Pod względem technologicznym naczynie to wykonane zostało z gliny żelazistej, schudzonej domieszką tłuczni kamiennego o granulacji w przedziale 1–3 mm. Makroskopowa analiza surowca

Ryc. 6. Jaskinia Żarska. Sytuacja stratygraficzna na głębokości 40 cm. Widok od południowego zachodu. Fot. M. Wojenka

Fig. 6. Żarska Cave. Stratigraphic situation at the depth of 40 cm. A view from the south-west. A filled-in trench from 1879? Photo by Michał Wojenka

³ Autorzy opracowania składają podziękowania mgr. Albertowi Zastawnemu z Muzeum Archeologicznego w Krakowie za konsultacje opisywanego zabytku.

Tabela 1. Ułamki ceramiki naczyniowej, uzyskane w trakcie badań w 2011 r.

Table 1. Vessel pottery shards found in the course of the 2011 excavation

Miejsce odnalezienia zabytku Discovery site	Kultura badeńska Baden culture	Kultura przeworska Przeworsk culture	Średnio-wieże Middle Ages	Późne średnio-wieże /okres nowożytny Post medieval period	Okres nowo-żytny Post-medieval period	Suma Total
Wykop I/2011 Trench 1/2011	-	11	41	18	27	97
Komora główna jaskini Main chamber of the cave	1	8	23	-	8	40
Hałda (z wykopu I/2011) Heap (from trench 1/2011)	-	1	1	-	-	2

wykazała, iż w masie garncarskiej znalazły się również drobne okruchy połyskliwej miki (granulacja około 0,2–0,5 mm). Masę garncarską zabytku określić można jednak jako tłustą oraz słabo schudzoną. W przełomie naczynie to odznaczało się jednorodnym, szaro-brunatnym wybarwieniem. Dekoracja kubka z Jaskini Żarskiej, na którą składają się pionowo i ukośnie biegnące żłobki (tab. 1.1; 2.1), nie odbiega od typowego modelu wątków zdobniczych, spotykanych w inwentarzu kultury badeńskiej (Rook 1980: XI.5-8). Te często spotykane motywy najczęściej uważa się za naśladownictwo ornamentyki spotykanej na równoczesnych wyrobach metalowych, produkowanych w ośrodkach anatolijskich (Sochacki 1980: 32; Zastawny 2006: 442).

Pozyskany w roku 2011 ułamek naczynia reprezentuje tzw. horyzont późnoklasyczny kultury badeńskiej, który przejawia się na Jurze między innymi intensyfikacją wykorzystywania jaskiń (Zastawny 2006: 453; patrz również: Rook 1995: 66).

Nawiązujące pod względem formalnym do okazu z Jaskini Żarskiej kubki kuliste sporadycznie notowane były w jaskiniach południowej partii Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Kilka zbliżonych do interesującego nas zabytku naczyń przedstawionych zostało w cennym opracowaniu poświęconym neolitycznemu horyzontowi zasiedlenia i wykorzystania jaskiń, pióra Ewy Rook (1980, tab. XI.5-8). Zabytki te stwierdzono w Podskalanach (Jaskinia Wilczy Stok), w Wierzchowiu (Jaskinia Mamutowa) oraz w Ojcowie (Jaskinia Ciemna-Oborzysko Wielkie).

Odkrycie opisywanego ułamka ceramiki kultury badeńskiej w Jaskini Żarskiej sprawia, iż skorygować można mapę odzwierciedlającą dotychczasowy stan wiedzy na temat występowania inwentarzy tej jednostki kulturowej na obszarze Małopolski (Zastawny 2006: ryc. 3). Dotychczas za najbardziej na zachód wysunięte znaleziska materiałów kultury badeńskiej uchodzić mogły inwentarze zabytków z jaskiń: Zdaminowej oraz Pod Słupami

w Kobylanach (Morawski, Rook 1971: 90 i nast.; Rook 1980: 88; Zastawny 2006: 441). Znajdźisko z Jaskini Żarskiej nieznacznie przesuwają granicę występowania materiałów tej jednostki kulturowej na zachód, aż po dolinę Raclawki.

Kolejny horyzont użytkowania Jaskini Żarskiej przypada na **młodszy lub późny okres wpływów rzymskich**⁴. Okres ten manifestuje się w źródłach archeologicznych za sprawą 20 ułamków naczyń (12 odkryto w trakcie regularnych eksploracji na tarasie przedjaskiniowym, 8 pozyskano z hałd wewnątrz jaskini).

Reprezentujący kulturę przeworską materiał ceramiczny uznać można za fragmentowany. Bardziej rozdrobnionego materiału dostarczył tutaj wykop I, w którym natrafiono w większości na ułamki naczyń o powierzchniach zewnętrznych mniejszych, niż 5 cm² (łącznie 8 zabytków). Tendencja do występowania lepiej zachowanych fragmentów naczyń kultury przeworskiej zaznaczyła się natomiast w materiale pozyskanym w trakcie pracy z sitem prowadzonej w obrębie komory głównej jaskini. Zjawisko fragmentacji naczyń ceramicznych może odpowiadać skali procesów postdepozycyjnych (Kobylińska, Kobyliński 1994) i przynajmniej w teorii ukazuje nam zabytki stwierdzone w wykopie I jako poddane procesom postdepozycyjnym w większym stopniu, niż inwentarz z komory głównej. Do uwag tych podejść jednak należy z dużą rezerwą wobec niewielkiej skali prac przeprowadzonych we wnętrzu jaskini.

Relatywnie słaby stan zachowania zabytków reprezentujących okres wpływów rzymskich nie pozwala na określenie form naczyń. Omawiane zabytki ceramiczne w większości przypadków pochodzą zapewne ze środkowych ich partii (wyjąwszy jeden słabo wychylony brzeg naczynia; tab. 1.11).

Więcej niż o zróżnicowaniu formalnym powiedzieć można natomiast o cechach technologicznych odkrytych ułamków. Wszystkie wykonane zostały z glin żelazistych, schudzonych głównie domieszką tłuczni kamiennego odznaczającego się dość znaczną granulacją (ziarna do 1 mm: 3 ułamki, do 3 mm: 10 ułamków, do 5 mm: 7 ułamków). Pomimo rozdrobnienia analizowanego tutaj materiału ceramicznego wydaje się, że odkryte w Jaskini Żarskiej ułamki pochodzą z naczyń wykonanych bez użycia koła garncarskiego. Przemawia za tym przede wszystkim granulacja domieszki mineralnej, bowiem naczynia wykonane na kole garncarskim odznaczały się na ogół występowaniem frakcji mineralnej o mniejszych rozmiarach (Rodzińska-Nowak 2006: 52–53).

W przypadku dwóch ułamków ceramiki reprezentujących inwentarz kultury przeworskiej domyślać się można obrzucenia naczynia cienką warstwą tłustej glinki oraz domieszką schudzającą w postaci grubego (do 5 mm) tłuczni kamiennego. Podobne praktyki odnotowane zostały i na innych stanowiskach kultury przeworskiej, między innymi w Jakuszowicach, pow. Kazimierza Wielka (Rodzińska-Nowak 2006: 69). Kończąc rozważania na temat domieszki schudzającej odnotować należy, iż jeden z analizowanych fragmentów (JŻ/60) odznaczał się wyraźnie „mączystą” fakturą, w trakcie analizy pozostawiającą na palcach charakterystyczny, pylasty osad.

Osobną kwestią, wymagającą komentarza pozostaje technologia wypału naczyń, z których pochodzą ułamki reprezentujące kulturę przeworską. W toku analizy wydzielono tutaj trzy grupy zabytków. Do grupy pierwszej zaliczono zabytki wypalone w atmosferze utleniającej. Materiały te, stwierdzone zaledwie w liczbie 4 egzemplarzy, odznaczają się ceglącym zabarwieniem zarówno wewnętrznej, jak i zewnętrznej partii naczynia. W drugiej, zdecydowanie liczniejszej grupie znalazły się ułamki tych naczyń,

⁴ Autorzy opracowania składają w tym miejscu podziękowania dla dr Judyty Rodzińskiej-Nowak z Instytutu Archeologii UJ za cenne konsultacje materiału pozyskanego w 2011 roku.

które wypalono w atmosferze redukcyjnej (13 ułamków). Powierzchnie zabytków określić można jako szare (od odcienia bladoszarego po intensywny, ciemnoszary kolor; patrz również: Rodzińska-Nowak 2006: 69). W przypadku analizy technologii wypału omawianych zabytków zdecydowano się ponadto na wyróżnienie grupy pośredniej, do której zaliczono ułamki 3 naczyń. Zabytki te odznaczają się szarym bądź ciemnoszarym wybarwieniem partii wewnętrznej, przy jednoczesnej, czerwonej barwie na zewnątrz naczynia. Występowanie tej cechy autorzy sprawozdania skłonni są wiązać z wypałem naczyń odwróconych do góry dnem, w związku z czym zewnętrzne partie ich czerepów wypalały się w atmosferze utleniającej, wewnętrzne natomiast, poprzez zmniejszenie dostępu powietrza, w redukcyjnej. Na żadnym z okazów ceramiki kultury przeworskiej z Jaskini Żarskiej nie przechowały się ślady dekoracji, pominąwszy ułamek przedstawiony na tablicy 1.12 zdobiony dekoracją poziomej linii rytej.

W świetle odkrytego materiału zabytkowego kolejna faza użytkowania terenu jaskini przypada na **okres średniowiecza**. Z fazą tą wiązać należy łącznie 65 ułamków naczyń. Większość z nich (42 zabytki) stwierdzono w trakcie regularnych eksploracji prowadzonych w wykopie 1/2011. Pozostałe 23 fragmenty pozyskano w wyniku przesiewania sedymentu w komorze głównej jaskini. Biorąc pod uwagę fakt, iż niektóre zabytki wykleiły się ze sobą przyjąc należy, że odkryte w trakcie badań fragmenty reprezentują maksymalnie 54 naczynia (17 w przypadku komory głównej oraz 37 w odniesieniu do wykopu 1/2011).

Pod względem stopnia fragmentacji zbiór ten do pewnego stopnia potwierdza obserwacje poczynione w odniesieniu do materiałów kultury przeworskiej, bowiem również i tutaj obserwujemy relatywnie wyższy stopień rozdrobnienia materiału z wykopu, niż z komory głównej jaskini.

Ustalenie chronologii odkrytych zabytków ceramicznych, odnoszonych do okresu średniowiecza w przypadku inwentarzy z Jaskini Żarskiej napotyka na szereg problemów, wśród których wymienić należy ich niewielką diagnostyczność oraz brak pełnego kontekstu archeologicznego pozyskanego zbioru. W świetle zgromadzonego materiału nie jest możliwe stwierdzenie, czy zabytki te odzwierciedlają pojedynczy epizod wykorzystania jaskini w okresie średniowiecza, czy też odpowiadają wielokrotnym jej penetracjom. Pod względem chronologicznym odnieść je można generalnie do dość długiego przedziału zawartego pomiędzy XIII a początkami XVI wieku, przy położeniu zdecydowanie większego nacisku na okres XIII i XIV stulecia (por. poniżej). Kilka analizowanych fragmentów odznacza się jednak występowaniem cech, które można osadzić w nieco węższym przedziale chronologicznym. Zaliczyć do nich wypada pięć ułamków (1 w wykopie I/2011, cztery w komorze głównej), reprezentujących 3 różne naczynia ceramiczne. Fragmenty te pochodzą z górnych partii naczyń (tab. 1.2, 1.3., 1.17). Pod względem morfologicznym wylewy scharakteryzować można jako egzemplarze w typie niezbyt wysokiego kołnierza, zaopatrzonego u nasady w charakterystyczne żeberko. Zewnętrzne części omawianych brzegów w dwóch przypadkach odznaczały się lekkim zaobleniem (1.2, 1.3). Pod względem technologicznym ułamki te reprezentują naczynia wykonane z glin żelazistych przy wypale w atmosferze utleniającej. Schudzone zostały domieszką mineralną, na którą składał się tłuczeń kamienny (stwierdzony w niewielkiej ilości we wszystkich trzech naczyniach⁵), piasek (dwa naczynia, granulacja 0,5–1,0 mm) oraz szamot, rozumiany tutaj jako drobiny wtórnie przepalanej, pokruszonej ceramiki, obserwowalne w postaci pomarańczowych plamek widocznych tak w przekrojach

⁵ Niewielka ilość domieszki tłuczni skłania do przypuszczeń, iż stanowił on przypadkowy, niezamierzony komponent masy garncarskiej.

naczyń, jak i na samej powierzchni ich czerepów (dwa naczynia). Skład masy garncarskiej wzbogaca także wyraźnie widoczna domieszka połyskliwej miki, stwierdzona w przypadku wszystkich trzech naczyń. W przypadku drobin miki warto zatrzymać się na chwilę nad problemem obecności tego materiału w masie garncarskiej. Mika mogła stanowić bowiem nie tyle intencjonalną domieszkę do ciasta garncarskiego, ile przypadkowy element mineralny, pobierany w trakcie procesu pozyskiwania gliny. Płatki i drobinny miki stwierdzane są bowiem w niektórych formacjach glebowych⁶ (Skiba 2001). Fakt ten dostrzegają również inni badacze, wiążąc występowanie kryształków tego minerału z naturalnym składem złóż gliny, trudnych do usunięcia poprzez szlamowanie, podobnie jak naturalna domieszka piasku oraz żwiru (Reyman 1936: 151; Rodzińska-Nowak 2006: 68; por. również: Wałowy 1979: 35, przypis 74). Omawiane tutaj fragmenty odznaczały się dwu- i wielobarwnym przełosem, świadczącym o niedopaleniu naczyń podczas procesu wypału.

Opisywane naczynia pod względem formalnym odpowiadają garnkom, stanowiącym nieomal wyłączny komponent form wczesnośredniowiecznych i czołowy składnik późnośredniowiecznej zastawy stołowej/kuchennej. Ich wielkość nie pozwala na pełną rekonstrukcję form, daje jednak pogląd na średnice ich partii wylewowych (15, 14 i 13 cm) oraz szyjek (odpowiednio: 13, 12 i 11,5 cm). Szyjki omawianych naczyń uznać można za łukowate (tab. 1. 2, 1.17), w jednym przypadku charakteryzuje je łagodne, wydłużone przejście w górną partię brzuśca (tab. 1.3).

Pod względem dekoracyjnym dwa naczynia odznaczają się obecnością typowego dla wieków średnich ornamentu falistej linii rytej (tab. 1.2, 1.3). Trzecie z naczyń posiada startą powierzchnię zewnętrzną, co uniemożliwia stwierdzenie obecności dekoracji.

Fakt zachowania się względnie diagnostycznych, górnych partii omawianych 3 naczyń pozwala na przeprowadzenie próby ich korelacji z materiałami pochodzącymi z innych stanowisk małopolskich. Posiadają one pewne analogie na terenie przedlokacyjnego ośrodka krakowskiego. Zebrane przez K. Radwańskiego (1968; 1975: 356-360) dane na temat morfologii brzegów krakowskich pozwalają skorelować ułamki z Jaskini Żarskiej z wyróżnionymi przez cytowanego badacza typami brzegów nr 54 i 55. Jednocześnie warto podkreślić, iż zdaniem K. Radwańskiego brzegi te, choć pojawiające się w Krakowie jeszcze w materiałach przedlokacyjnych, zasadniczo uznać można za późnośredniowieczne (Radwański 1975: 356, 358). W świetle ustaleń cytowanego badacza, na brzegi typów 54 i 55 natrafić można w warstwach związanych „wyraźnie z XIII wiekiem” (Radwański 1975: 360). W podobnym tonie wypowiada się również A. Wałowy, autorka monografii poświęconej późnośredniowiecznemu garncarstwu krakowskiemu (Wałowy 1979). Odkryte w Jaskini Żarskiej górne partie naczyń równie dobrze skorelować można z typem Ia wylewów późnośredniowiecznych, wyróżnionych przez wspomnianą badaczkę (Wałowy 1979: 121). W przypadku inwentarzy krakowskich A. Wałowy dostrzegła niewielką ilość materiałów reprezentujących typ I wylewów, zaznaczając zarazem, iż najwyższą ich frekwencję odnotowano w przypadku nawarstwień datowanych na 2. połowę XIII – początki XIV wieku (Wałowy 1979: 75). Najpewniej w podobny sposób określać można chronologię podobnych naczyń stwierdzonych w przypadku badań prowadzonych na innych stanowiskach małopolskich, m.in. w pałacu Decjusza w Krakowie (Zaitz 1980: tab. I.5) oraz na terenie warowni w Szaflarach, pow. Nowy Targ (Wałowy 1960: tab. VII.7). W przypadku egzemplarza z Willi Decjusza chronologię zamknąć można najpewniej

⁶ Podobnie rzecz może przedstawiać się i w przypadku innych domieszek do masy garncarskiej (patrz: Poleski 2004: 19, przypis 4).

w wieku XIV (Zaitz 1980: 149). Bliski ułamkom z Jaskini Żarskiej zabytek z warowni w Szaflarach A. Wałowy zalicza do III typu naczyń garnkowych, posiadających wgietą szyjkę oraz żeberko/kryzę poniżej krawędzi wylewu (Wałowy 1960: 323). Datowanie tego rodzaju materiałów zamyka jednak w szerszym przedziale chronologicznym 2. połowy XIII, względnie początków XIV wieku – do końca XV wieku (Wałowy 1960: 325).

Podobne do zabytków z Jaskini Żarskiej formy wylewów spotykamy również na terenie funkcjonującej w 2. poł. XIII – 1. poł. XIV wieku warowni, położonej na ostańcu skalnym nad Jaskinią Biśnik (na gruntach wsi Strzegowa, pow. Zawiercie; Muzolf 1996: 125, ryc. 11). Do pewnego stopnia zbliżone są do nich również niektóre typy wylewów z grodziska w Piekarach, pow. Kraków (Leńczyk 1938: tab. XVII.33) oraz na zamku w Czchowie, pow. Brzesko (Szpunar 1999: 376, ryc. 5b; 379, ryc. 8a; 2003: 505, ryc. 5a, 506, ryc. 6e⁷), funkcjonującego już od końca wieku XIII (Szpunar 2003: 509).

Niewielka liczba źródeł archeologicznych z Jaskini Żarskiej uniemożliwia wykorzystanie cech technologicznych naczyń do celów datowania, bowiem nie stanowią one grupy reprezentatywnej pod względem statystycznym. Pod względem składu mas garncarskich naczynia te do pewnego stopnia odpowiadają zarówno VI grupie surowcowej w ujęciu K. Radwańskiego, jak i I oraz II grupie technologicznej w zestawieniach A. Wałowy (warto przy okazji odnotować, iż analizowane przez cytowaną badaczkę naczynia krakowskie, reprezentujące typ I wylewów charakteryzowały się masami garncarskimi I grupy technologicznej; Wałowy 1979: 75). Wyróżniane przez K. Radwańskiego oraz A. Wałowy wzmiankowane grupy surowcowe zaznaczają swą obecność głównie w okresie XII oraz XIII-początków XIV wieku (Radwański 1975: 304-306; Wałowy 1975: 100-101).

Reasumując, opisane powyżej ułamki 3 naczyń związać należy przede wszystkim z wiekiem XIII, nie wykluczając również 1. połowy wieku XIV. Próbie ustalenia chronologii towarzyszyć musi jednak rzadko akcentowana w literaturze refleksja na temat możliwej „archaiczności” zabytków reprezentujących garncarstwo „wiejskie”, z którym autorzy opracowania skłonni są wiązać średniowieczne zabytki z Jaskini Żarskiej. Możliwe zatem, iż ułamki te charakteryzuje pewne „zapóźnienie” względem analogicznych okazów krakowskich.

Omawiając materiał średniowieczny z Jaskini Żarskiej uwzględnić wypada kolejne 3 ułamki naczyń wykonanych z glin żelazistych (przy wypale utleniającym), zaopatrzonych w charakterystyczne, oliwkowo-zielone szkliwo (tab. 1.7; 2.7), w jednym przypadku występujące po obu stronach naczynia. Wszystkie odkryto w trakcie przesiewania hałd zalegających we wnętrzu jaskini. Naczynia te schudzone zostały domieszką drobnoziarnistego piasku, o granulacji rzędu około 0,1 mm. W przeciwieństwie do uprzednio scharakteryzowanych ułamków, w składzie ich masy garncarskiej nie stwierdzono śladów miki. Zabytki te były wielobarwne w przełomach, a jeden z nich (tab. 1.7; 2.7) ornamentowany był pasmami poziomej linii rytej. Niestety, rozdrobnienie materiału nie pozwala na określenie form tych naczyń. Obecność oliwkowo-zielonego szkliwa, skład masy garncarskiej oraz inne cechy technologiczne pozwalają na uznanie omawianych ułamków za pozostałości naczyń późnośredniowiecznych (2. połowa XIII – początek XVI w.).

W przypadku pozostałych 59 zabytków ceramicznych, reprezentujących średniowieczną fazę wykorzystania, bardziej precyzyjne określenie chronologii nie jest niestety możliwe, należy je ująć w stosunkowo szerokie ramy XIII-początków XVI wieku (tab. 1.5, 1.6, 1.16).

⁷ Opublikowane materiały nie zostały przedstawione w sposób umożliwiający określenie ich kontekstu archeologicznego.

W omawianej grupie zabytków znalazło się 7 brzegowych ułamków pokrywek (tab. 1.10, 1.28). W pozostałych przypadkach analizę formalną uniemożliwiało znaczne rozdrobnienie ceramiki, choć w niektórych przypadkach możliwe było określenie części naczynia, z której dane fragmenty pochodzą (4 ułamki brzegowe, 1 ułamek górnej partii brzuśca, 2 fragmenty den oraz 2 ułamki przydennej partii naczynia).

Zachowane brzegowe partie naczyń (tab. 1.4, 1.16, 1.18) wykazują wyraźne zróżnicowanie. W przypadku pierwszego z nich (tab. 1.4) zauważalne jest zaoblenie części zewnętrznej oraz obecność łagodnego, żeberkowanego zgrubienia w dolnej partii kołnierza. Wewnętrzna strona wylęwu posiada charakterystyczne ugięcie, które uważać można za tzw. wrąb na pokrywkę. Pod względem morfologicznym brzeg ten posiada pewne analogie na terenie późnośredniowiecznego Krakowa w postaci naczyń z wylewami typu 4 w ujęciu A. Wałowy (1979: 121, tab. V). W świetle ustaleń cytowanej badaczki ten typ wylewów (związany z garnkami) występuje od połowy wieku XIII po wiek XV (Wałowy 1979: 78).

Kolejny z zachowanych brzegów (1.16), podobnie, jak poprzednio opisany, odznacza się obecnością kołnierza zakończonego wyraźnym żeberkiem. Różni go jednak mniejszy stopień ugięcia wewnętrznej partii wylęwu oraz charakterystyczne „rozdwojenie” jego partii środkowej. W zestawieniu A. Wałowy trudno znaleźć analogię do odkrytego w Jaskini Żarskiej zabytku. Do pewnego stopnia wykazuje on jednak podobieństwo do wyróżnionych przez K. Radwańskiego brzegów typu 59, które badacz ten wiąże już z okresem późnego średniowiecza (Radwański 1975: 357, 360). Brzeg z Jaskini Żarskiej różni się jednak od typu 59. ukształtowaniem wewnętrznej strony wylęwu.

Dla ostatniego z egzemplarzy brzegowych (tab. 1.18), charakteryzującego się brakiem wyodrębnionego kołnierza i obecnością poziomo biegnącego, głębokiego żłobka, który rozdziela zewnętrzną część brzegu, autorom opracowania nie udało się odnaleźć bezpośrednich analogii (por. jednak: Wałowy 1979: 126, tab. X.11). Nie jest jednak wykluczone, iż brzeg ten jest młodszy, niż okres średniowiecza (por. Lelek 2004: 50, ryc. 8.A8; 51), do którego zbliżają go głównie cechy surowcowe.

Spośród dwóch zachowanych fragmentów den, jedno charakteryzuje się obecnością pierścienia dookólnego (ryc. 1. 23). Grubość den wynosi odpowiednio 0,5 i 0,7 cm.

Przechodząc do cech surowcowych omawianych ułamków naczyń, podkreślić należy wyraźną obecność domieszki wyselekcjonowanego piasku o granulacji rzędu 0,1–0,5 mm. Dominacja piasku w masie garncarskiej stwierdzona została w przypadku 48 ułamków, co stanowi 84% analizowanego zbioru. Przewagę tłuczni kamiennego (o granulacji około 0,5 mm) odnotowano jedynie w odniesieniu do 9 fragmentów. Ułamki naczyń, które w toku analizy makroskopowej ujawniły wyraźną dominację domieszki piasku (48 zabytków) w większości przypadków zawierały również drobiny miki (46 naczyń). W przypadku 17 fragmentów odnotowano również obecność niewielkiej ilości domieszki tłuczni kamiennego, w 12 – domieszki szamotu, zaś w 2 przypadkach – żwiru. Piasek jako wyłączny komponent masy garncarskiej odnotowano zaledwie w przypadku 1 ułamka naczynia (pamiętać jednak należy o makroskopowym charakterze analizy). Pośród zabytków, w których dominujący składnik ciasta garncarskiego stanowił tłuczeń kamienny (9 ułamków naczyń), większość zawierała również komponent w postaci drobin połyskliwej miki (8 naczyń). Ponadto, w dwóch przypadkach stwierdzono również obecność piasku, w jednym natomiast – żwiru. W ułamkach tych nie odnotowano domieszki szamotu.

Przełomy analizowanej grupy materiałów w przeważającej większości odznaczały się dwu- lub wielobarwnością (50 ułamków). Pozostałe fragmenty posiadały jednobarwny, brunatny przełom. Wszystkie ułamki pochodziły z naczyń wykonanych z glin żelazistych, wypalonych w atmosferze utleniającej.

W omawianej grupie zabytków sporadycznie stwierdzano obecność ornamentyki (17 fragmentów), na którą składały się wyłącznie pasma poziomej linii rytej.

Nowożytna faza wykorzystania terenu jaskini manifestuje się za sprawą obecności 35 ułamków naczyń. Dodatkowo grupa ta przynajmniej teoretycznie uzupełniona być może zbiorem 18 fragmentów, których stopień fragmentacji nie pozwolił na dokładniejsze określenie chronologii (są to zabytki albo późnośredniowieczne, albo wczesnonowożytne). Owe niejasne pod względem chronologicznym materiały schudzone były głównie domieszką piasku (granulacja 0,1–0,5 mm; stwierdzona we wszystkich 19 ułamkach), incydentalnie odnotowano tutaj również domieszkę tłuczni kamiennego (granulacja 0,1–0,5 mm) oraz żwiru i szamotu (odpowiednio 1 i 2 ułamki naczyń).

Ułamki, którym przypisać można nowożytną chronologię (35 zabytków) podobnie, jak większość wcześniej scharakteryzowanych zabytków ceramicznych, odznaczają się relatywnie wysokim stopniem fragmentacji. Stopień rozdrobnienia materiałów pozyskanych w trakcie eksploracji wykopu I/2011 oraz zabytków pozyskanych w komorze głównej w zasadzie uznać można za zbliżony do siebie. Eksploracja wykopu I/2011 dostarczyła łącznie 27 fragmentów ceramiki, przesiewanie hałd zalegających w komorze głównej ujawniło kolejnych 8 zabytków.

Fragmentacja zabytków ceramicznych datowanych na okres nowożytny oraz bardzo słaby stopień ich wykolejenia uniemożliwiła przeprowadzenie pełnej analizy formalnej samych naczyń. Jedynie w jednym przypadku (tab. 1.30) ułamek przypisano pokrywce. Brak cech charakterystycznych u pozostałych fragmentów spowodował, iż w większości przypadków nie było również możliwe określenie części naczynia, z których pochodziły. W grupie ułamków „nieokreślonych” pod tym względem znalazło się 27 zabytków. Ponadto, w toku analizy wyróżniono tutaj 1 ułamek dna, 1 niewielki fragment brzegu oraz 5 fragmentów pochodzących z górnych partii brzuśca.

Analiza technologiczna pozyskanych ułamków naczyń ujawniła zróżnicowany skład masy garncarskiej, w której oprócz domieszki piasku stwierdzano również tłużeń kamienny, mikę, żwir oraz szamot. W cieście garncarskim zdecydowanie dominował jednak piasek, stanowiąc przeważający składnik schudzający w przypadku 30 ułamków naczyń. Dwanaście z nich schudzono dodatkowo tłużeniem kamiennym, mikę stwierdzono w 23 ułamkach. Śladowo w masach garncarskich występował również żwir i szamot (po jednym zabytku). W odniesieniu do trzech fragmentów stwierdzono przewagę tłuczni kamiennego w składzie domieszki (dwa ułamki – wyłącznie tłużeń kamienny; jeden ułamek – tłużeń oraz piasek). Ponadto, jeden z analizowanych ułamków w trakcie analizy makroskopowej nie ujawnił obecności widocznych śladów domieszki, z wyjątkiem miki. Połyskliwe drobiny miki stwierdzono łącznie w 25 fragmentach.

Granulacja domieszki piasku oscylowała w granicach 0,1–0,5 mm, podobnie, jak większość ziaren tłuczni kamiennego. Jedynie w siedmiu przypadkach tłużeń odznaczał się większymi rozmiarami (w trzech – od 1–3 mm; w czterech – od 0,5–1,0 mm).

Pominąwszy trzy ułamki naczyń wykonanych z tzw. ceramiki białej (Buko, Kajzer, red. 2005), wszystkie pozostałe pochodziły z naczyń wykonanych z glin żelazistych, wypalonych w atmosferze utleniającej. Wzmiankowane ułamki ceramiki białej związane są z wykorzystywaniem lekkich glin kaolinitowych. Wypalane były głównie w atmosferze utleniającej (Czopek, Lubelczyk 1993: 45).

Przełomy naczyń nowożytnych były zarówno jednobarwne (ceglaste; 23 ułamki), jak i dwubarwne (ceglaste po zewnętrznej i wewnętrznej stronie, szare, niedopalone wewnątrz; 12 fragmentów).

Na 11 ułamkach naczyń nowożytnych przechowały się ślady szkliwa. W zdecydowanej większości przypadków stwierdzono je wyłącznie po zewnętrznej stronie naczynia (10 zabytków). Obustronne glazurowanie potwierdzono zaledwie w jednym przypadku. W odniesieniu do zabytków nowożytnych z Jaskini Żarskiej szkliwo odznaczało się relatywnie dużym zróżnicowaniem kolorystycznym, co uznać należy za typowe dla garncearstwa tego właśnie okresu (Lelek 2004: 37 i nast.). Spotykamy tutaj zarówno gładką barwę jasno- i ciemnobrazowej (dwa zabytki), oliwkowej (cztery zabytki), zielonej (dwa zabytki), jak i pomarańczowej (2 ułamki, pochodzące z jednego naczynia; tab. 1.30) czy ciemnożółtej (jeden zabytek). Warto w tym miejscu nadmienić, iż zabytek zaopatrzony w glazurę barwy ciemnożółtej wykonany został z gliny kaolinitowej (ceramika biała).

Na odkrytych w 2011 r. ułamkach naczyń nowożytnych jedynie sporadycznie stwierdzano ślady ornamentyki (5 ułamków z 4 różnych naczyń). Obok zdobienia w postaci poziomej linii rytej stwierdzono obecność fragmentarycznie zachowanej dekoracji radełkowej, umieszczonej w górnej partii naczynia, tuż poniżej przejścia w szyjkę (tab. 1.29).

Duże problemy sprawia kwestia ustalenia węższej chronologii zabytków ceramicznych określonych jako nowożytne. Problemy te wiążą się zarówno z faktem dość znacznego rozdrobnienia tych materiałów, jak również z brakiem odpowiednio diagnostycznych ułamków naczyń, przede wszystkim zaś z nieobecnością fragmentów wylewowych. Fakty te sprawiają, że za najbardziej „bezpieczne” datowanie uważać można długi okres XVI–XVIII wieku⁸. Nie wdając się w tym miejscu w dalsze rozważania na temat chronologii pozyskanych materiałów, autorzy opracowania chcieliby zwrócić uwagę na obecność zabytków nowożytnych o dwubarwnych przełomach (12 ułamków naczyń), które – przynajmniej teoretycznie – mogą reprezentować nieco starszy horyzont zabytków nowożytnych (XVI–XVII wiek).

Zabytki krzemienne

Poza fragmentami skorup w odkrytym materiale znalazło się 6 zabytków krzemiennych. Wśród nich możemy wymienić pięć wiórów oraz pojedynczy półtylczak (ryc. 7). Większość zabytków pochodzi z wykopu usytuowanego na tarasie przedjaskiniowym. Tylko pojedynczy fragment wióra odkryty został w trakcie przeszukiwania hałd znajdujących się wewnątrz jaskini (ryc. 7.2). Dwa zabytki zostały wtórnie przepalone, a dwa kolejne pokryte są białą patyną. Kora okazów przepalonych oraz przełomy egzemplarzy spatynowanych wskazuje że wszystkie te zabytki wykonane zostały z lokalnego krzemienia jurajskiego. Fragmenty wiórów (4 egz.) to okazy smukłe, pochodzące z eksploatacji rdzeni jednopiętowych. Widoczne jest staranne przygotowanie krawędzi piętek w postaci śladów regularnego prawcowania. Tylko pojedynczy masywny wiór pokryty w znacznej części powierzchnią

⁸ Nie można jednak wykluczyć, iż ułamek JŻ/115, w którym w trakcie analizy technologicznej nie stwierdzono obecności domieszki mineralnej z wyjątkiem drobinek miki, datować należy na okres jeszcze późniejszy, tj. XIX–XX w.

korową wyróżnia się od pozostałych rozmiarami (ryc. 7.3). Pojedynczy półtylczak ukośny wykonany na wiórze z krzemienia jurajskiego to okaz smukły, lekko wygięty (ryc. 7.1). Nie stwierdzono na jego powierzchniach śladów wyświecenia żniwnego. Technologia wykonania oraz morfologia odkrytych wyrobów krzemiennych pozwala łączyć je z osadnictwem neolitycznym. Odkrycie wewnątrz jaskini fragmentu kubka kultury badeńskiej może wskazywać, że odkryte materiały krzemienne związane mogą być z tą fazą osadnictwa. Na podstawie nielicznego materiału krzemiennego i w oparciu o wcześniejsze ustalenia

Tabela. 2. Szczątki zwierząt pochodzące z badań Jaskini Żarskiej prowadzonych w 2011 roku

Table 2. Animal remains found during the archaeological survey carried out in the Żarska Cave in 2011

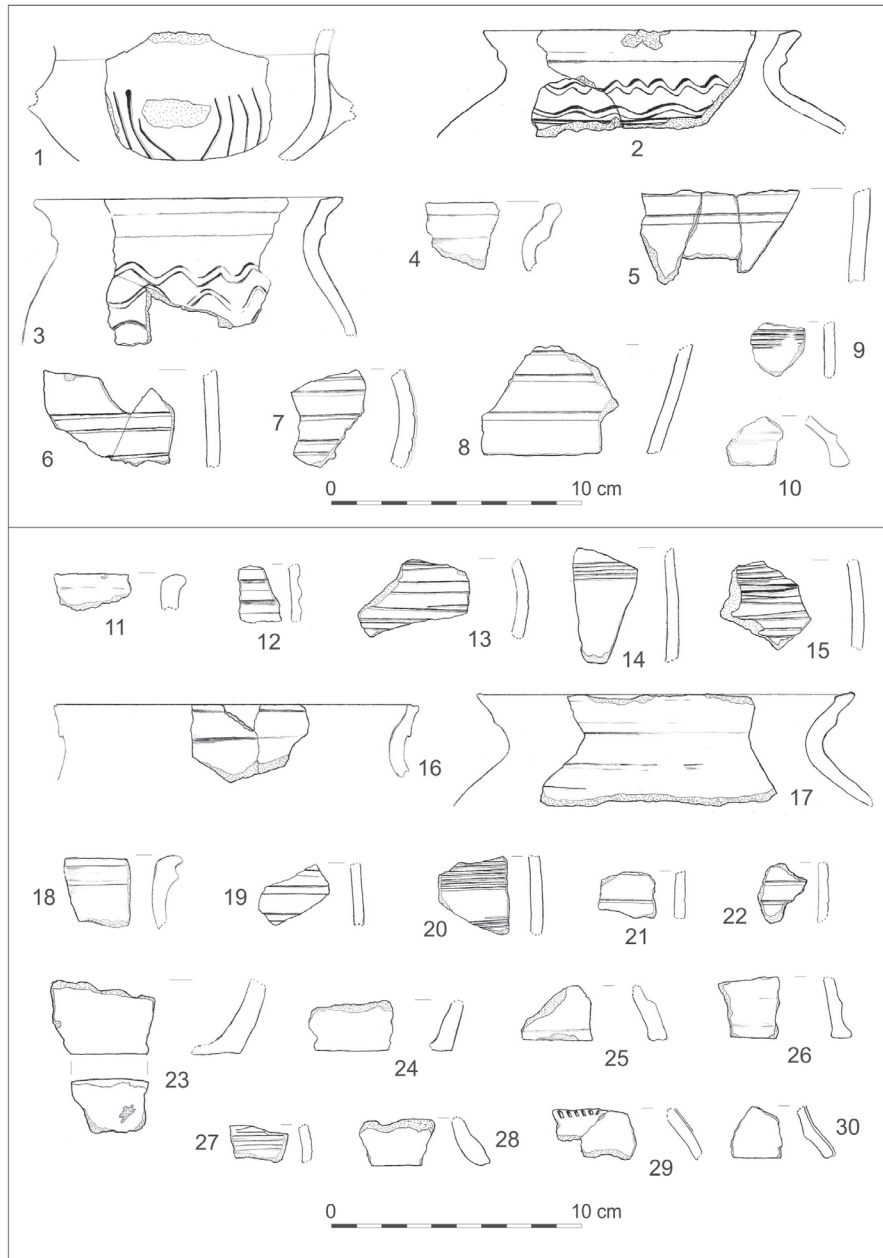
Gatunek – Species	Z wykopu From the trench	Z wnętrza jaskini From the cave's interior	Suma Total
Ptaki – Birds	7	12	19
Bydło domowe (<i>Bos taurus</i>) – Domestic cattle	1	-	1
Koza/Owca (<i>Capra hircus/Ovis arries</i>) Domestic goat/Domestic sheep	2	1	3
Świnia domowa (<i>Sus sf. domestica</i>) Domestic pig	9	10	19
Zając (<i>Lepus sp.</i>) – Hare	3	5	8
Bóbr (<i>Castor fiber</i>) – European beaver	1	-	1
Borsuk (<i>Meles meles</i>) – Eurasian badger	4	5	9
Lis (<i>Vulpes vulpes</i>) – Red fox	-	2	2
Suma – Total	27	35	62
Duży kopytny – Big ungulate	10	6	16
Średni kopytny – Medium-sized ungulate	8	10	18
Mały ssak – Small mammal	14	11	25
Nieoznaczalne – Unidentifiable	7	10	17
Suma – Total	66	72	138

ostrożnie wiązać można byłoby to osadnictwo z jego młodszą fazą (Kaczanowska 1982; Balcer 1983). Dobrze odpowiadają one zespołom pracownianym uzyskanym z kopalni krzemienia w Sąpowie (Dzieduszycka-Machnikowa, Lech 1976).

Szcątki kostne

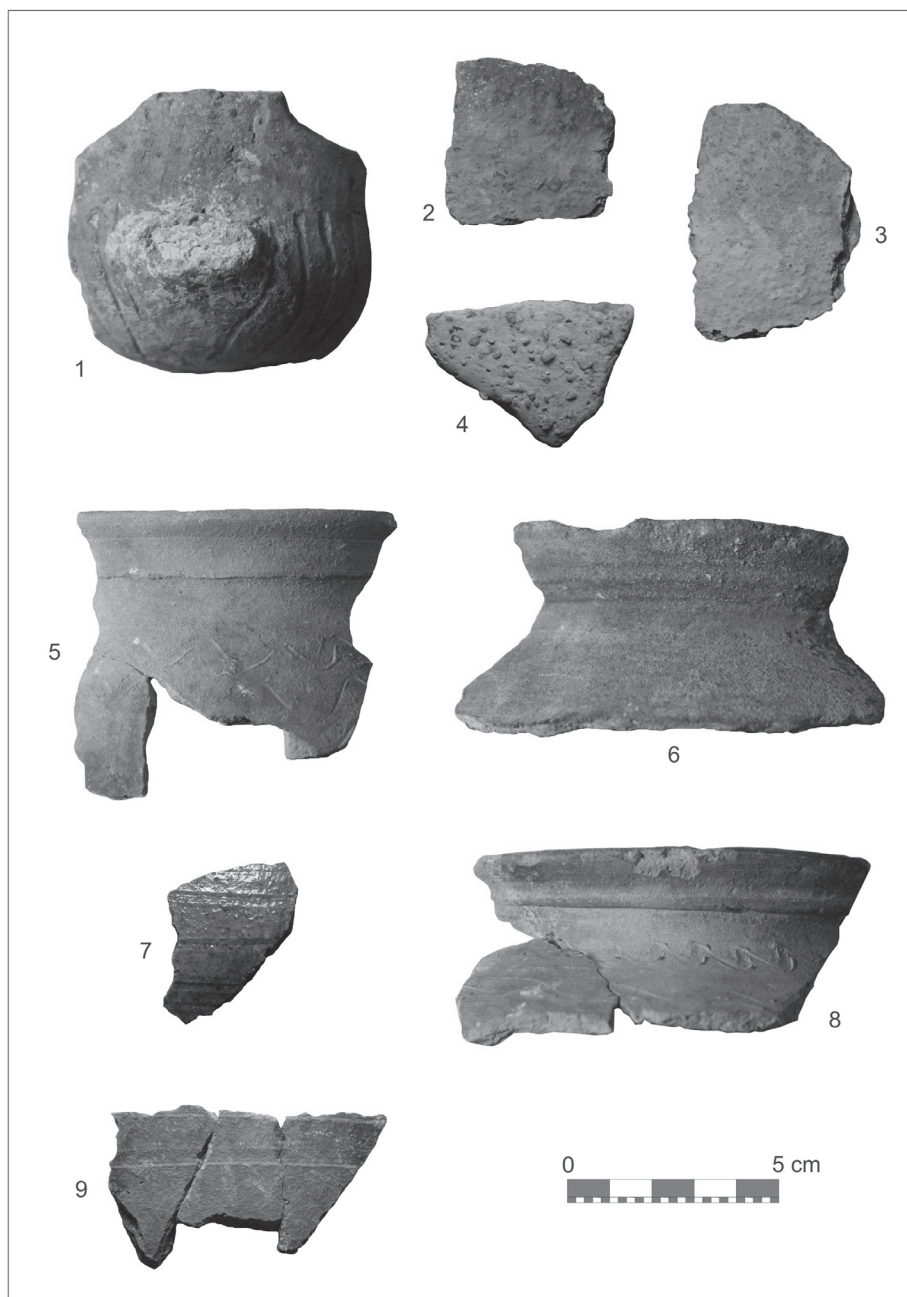
Wśród szczątków odkrytych w trakcie badań prowadzonych na tarasie przedjaskiniowym (66 egz.) przeważają kości oraz pojedyncze zęby należące do świni domowej oraz ptaków (tab. 2). Szczątki pozostałych gatunków jak borsuk, zając czy koza lub owca, reprezentowane są przez pojedyncze kości. Na uwagę zasługuje odkrycie kości ramieniowej bobra. Podobnie sytuacja wygląda w przypadku materiałów odnalezionych wewnątrz jaskini, gdzie również przeważają szczątki świni oraz ptaków. Dodatkowo

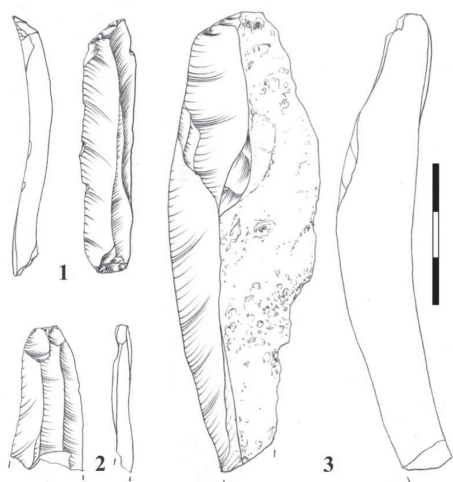
Tablica 1. Jaskinia Żarska. Wybór zabytków ceramicznych. 1–10 – materiały z wnętrza jaskini (1 – kultura badeńska; 2–10 – średniowiecze); 11–30 – materiały z wykopu I/2011 (11–12 – kultura przeworska; 13–28 – średniowiecze; 29–30 – okres nowożytny). Rys. Michał Wojenka

Chart 1. Żarska Cave. A collection of pottery artefacts. 1–10 – materials from the cave's interior (1 – Baden culture; 2–10 – Middle Ages); 11–30 – materials from trench I/2011 (11–12 – Przeworsk culture; 13–28 – Middle Ages; 29–30 – post-medieval period). Drawn by Michał Wojenka

Tablica 2. Jaskinia Żarska. Wybór zabytków ceramicznych. 1 – kultura badeńska; 2–4 – kultura przeworska; 5–9 – średniowiecze. Rys. Michał Wojenka

Chart 2. Żarska Cave. A collection of pottery artefacts. 1 – Baden culture; 2–4 – Przeworsk culture; 5–9 – Middle Ages. Drawn by Michał Wojenka

Ryc. 7. Jaskinia Żarska. Wybór zabytków krzemiennych: 1 – półtylczak, 2, 3 – wióry. Skala 3 cm

Fig. 7. Żarska Cave. A collection of flint artefacts. 1 – truncation; 2, 3 – blades. A 3-cm scale

w obrębie wykopu usytuowanego na tarasie przedjaskiniowym odkryto ludzki paliczek oraz fragmenty nacieków. Fakt ten skłania nas do przyjęcia tezy o „jaskiniowym” pochodzeniu nawarstwień uzyskanych w trakcie prowadzonych badań na tarasie przedjaskiniowym.

UWAGI KOŃCOWE

Przedstawione powyżej rezultaty badań przeprowadzonych w 2011 r. niewątpliwie rzucają nowe światło na problem archeologii opisywanego stanowiska, ukazując Jaskinię Żarską jako miejsce o relatywnie dużym potencjale informacyjnym. Dawny pogląd G. Ossowskiego, wyłączający interesującą nas stanowisko na ponad 130 lat poza nawias zainteresowania archeologii wydaje się być w obecnej chwili nie do podtrzymania. W świetle zgromadzonego materiału możliwe jest postawienie kilku wymagających co prawda weryfikacji, lecz bardzo prawdopodobnych hipotez badawczych: penetracji jaskini w czasach rozwoju kultur ceramiki promienistej i przeworskiej oraz intensyfikacji jej wykorzystania w okresie średniowiecza i w czasach nowożytnych. Nie można wykluczyć, iż odkryte w trakcie badań ułamki ceramiki średniowiecznej stanowią ułamkowe odzwierciedlenie kultury materialnej mieszkańców pobliskich osad wiejskich, wykorzystujących jaskinię dla celów refugialnych bądź gospodarczych. Pobliskie wsie Szklary oraz Żary to miejscowości poświadczane źródłowo od wieku XIV. Lokacja Szklar miała miejsce w roku 1329 (Laberschek 1995: 168; Tomczyk 2004: 9), leżące nieopodal Żary wzmiankowane są po raz pierwszy w roku 1388 (Laberschek 1995: 168).

Niezwykle interesująco przedstawia się natomiast problem obecności szczątków ludzkich, najpewniej związanych z pochówkiem wewnątrz jaskini. Niestety, na chwilę obecną brakuje przesłanek pozwalających na ich datowanie.

Wyniki eksploracji z 2011 r. stawiają tym samym przed środowiskiem badawczym nowy zestaw pytań, na który odpowiedzieć mogą jedynie wyniki następnych kampanii badawczych.

PIŚMIENICTWO

- Balcer B. 1983. *Wytwórczość narzędzi krzemienych w neolicie ziem Polski*. Wrocław.
- Bennington F., Melton C., Watson P. J. 1962. *Carbon dating prehistoric soot from Salts Cave, Kentucky*. "American Antiquity", **28**, 2: 238–241.
- Buko A., Kajzer L. (red.). 2005. *Naczynia białe w Polsce południowej i środkowej. Wstęp do problematyki badawczej. Materiały z konferencji zorganizowanej w Łagowie w dniu 6. maja 2005 roku*, Kielce-Łagów.
- Czarnowski S. J. 1911. *Jaskinie okolic Krakowa i Ojcowa i ich zabytki przeddziejowe*, [w:] *Polska Przedhistoryczna*. Warszawa-Kraków.
- Czopek S., Lubelczyk A. 1993. *Ceramika rzeszowska XIV–XVIII wiek*, Rzeszów.
- Dzieduszycka-Machnikowa A., Lech J. 1976. *Neolityczne zespoły pracowniane z kopalni krzemienia w Sąspowie*. Wrocław.
- Gradziński M., Górny A., Pazdur A., Pazdur M. F. 1998. *Geologiczny zapis osadnictwa prehistorycznego w jaskiniach okolic Ojcowa*. „Prądnik. Prace Muz. Szafera”, **11–12**: 7–24.
- Kaczanowska M. 1982. *Z badań nad przemysłem krzemienym kultury ceramiki promienistej*. „Acta Archaeologica Carpathica”, **22**: 65–95.
- Kobylińska U., Kobyliński Z. 1994. *Struktura wielkościowa zespołów ceramiki na stanowiskach wielowarstwowych: metody analizy i możliwości poznawcze*. „Archeologia Polski”, **38**, 2: 229–262.
- Kowalski K. 1951. *Jaskinie Polski*, t. 1, *Jaskinie Wyżyny Krakowsko-Wieluńskiej*. Warszawa.
- Kozłowski J. K. 1989. *Kultura ceramiki promienistej (badeńska)*, [w:] *Pradzieje ziem polskich*, red. J. Kmiecński, t. 1, cz. 1. Warszawa, s. 203–216.
- Laberschek J. 1995. *Osadnictwo średniowieczne w świetle źródeł pisanych*, [w:] *Natura i Kultura w krajobrazie Jury*, t. 4, *Pradzieje i średniowiecze*. Kraków, s. 163–178.
- Lech J. 2001. *Archeologia Jury Ojcowskiej w zarysie*, [w:] *Z archeologii Ukrainy i Jury Ojcowskiej*, red. J. Lech, J. Partyka. Ojców, s. 127–182.
- Lelek R. 2004. *Ceramika z zamku w Korzkwi (XVI–XVII w.)*. Kraków.
- Leńczyk G. 1938. *Grodzisko w Piekarach*. Kraków.
- Lipińska J. 1982. *Analiza porównawcza fragmentów importowanej ceramiki, znalezionej w Gdańsku oraz ceramiki pochodzącej z Andenne (prowincja Namur) w Belgii na podstawie badań mikroskopowych*. „Archeologia Polski”, **27**: 151–162.
- Morawski W., Rook E. 1971. *Materiały z Jaskini Zdaminowej w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Krakowie*. „Materiały Archeologiczne”, **12**: 89–107.
- Muzolf B. 1996. *Badania na skale z jaskinią Biśnik i na górze Grodzisko Pańskie w Strzegowej, woj. katowickie*. „Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne”, **2**: 109–127.
- Ossowski G. 1880. *Sprawozdanie z badań geologiczno-antropologicznych dokonanych w r. 1879 w jaskiniach okolic Krakowa*. „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, **4**: 35–56.
- Radwański K. 1968. *Wczesnośredniowieczna ceramika krakowska i zagadnienia jej chronologii*. „Materiały Archeologiczne”, **9**: 5–89.
- Radwański K. 1975. *Kraków przedlokacyjny. Rozwój przestrzenny*. Kraków.
- Reyman T. 1936. *Problem ceramiki siwej na kole toczonej na tle odkryć w górnym dorzeczu Wisły*. „Wiadomości Archeologiczne”, **14**: 147–174.
- Rodzińska-Młownik J. 2006. *Jakuszowice, stanowisko 2. Ceramika z osady kultury przeworskiej z młodszego i późnego okresu wpływów rzymskich w wczesnej fazie wędrówek ludów*. Kraków.

- Rook E. 1980. *Osadnictwo neolityczne w jaskiniach Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*. „Materiały Archeologiczne”, **20**: 5–130.
- Rook E. 1995. *Wykorzystywanie jaskiń*, [w:] *Natura i Kultura w krajobrazie Jury*, t. 4, *Pradzieje i średniowiecze*. Kraków, s. 62–69.
- Skiba M. 2001. *The origin of kaolinite from the Tatra podzols*. „Mineralogia Polonica”, **32**, 2: 67–77.
- Sochacki Z. 1980. *Kultura ceramiki promienistej w Europie*. Warszawa.
- Soják M. 2010. *Spisz w pradziejach i okresie protohistorycznym (do przełomu er)*, [w:] M. Homza, S. Sroka (red.), *Historia Scepussii*, 1. Bratislava-Kraków, s. 77–123.
- Szelerewicz M., Górny A. 2008. *Jaskinie Wąwozu Żarskiego*. „Jaskinie”, **1**(50): 27–30.
- Szpunar A. 1999. *Zamek w Czchowie*. „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, **20**: 371–383.
- Szpunar A. 2003. *Zamek w Czchowie, pow. brzeski, woj. małopolskie*, [w:] Z. Woźniak, J. Gancarski [red.], *Polonia Minor Medii Levi*. Kraków-Krosno, s. 497–515.
- Tomczyk K. 2004. *Dzieje wsi i parafii Szklary*. Kraków.
- Wałowcy A. 1960. *Materiały z badań archeologicznych na średniowiecznym zameczku w Szaflarach, pow. Nowy Targ*. „Materiały Archeologiczne”, **2**: 295–332.
- Wałowcy A. 1979. *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie w świetle źródeł archeologicznych*. „Materiały Archeologiczne”, **19**: 5–151.
- Zastawny A. 2006. *Osadnictwo społeczności badeńskiego kręgu kulturowego w Jurze Ojcowskiej na tle regionów sąsiednich*, [w:] J. Lech, J. Partyka [red.] *Jura Ojcowska w pradziejach i początkach państwa polskiego*. Ojców, s. 439–458.
- Zaitz E. 1980. *Sprawozdanie z badań archeologicznych przy pałacu Decjusza na Woli Justowskiej w Krakowie*. „Materiały Archeologiczne”, **20**: 131–154.

SUMMARY

Archaeological research in the Żarska Cave in Żary, Krzeszowice commune, Kraków district, was conducted in 2011. During the previous excavations, carried out in the year 1879 under the direction of Gotfryd Ossowski, the cave was checked with negative results. This was not confirmed by the 2011 excavation which revealed numerous traces of the use of the cave in the past. The 2011 archaeological survey included the exploration of measuring 2 x 3 metres trench 1/2011, established within the terrace situated in front of the cave entrance, as well as conducted irregularly works of sifting of soil heaps accumulated inside the cave, probably the remains of digging by looters.

The unearthed materials comprised 139 shards of vessel pottery, 6 flint artefacts, 2 clods of burnt clay, 2 human bones (vertebra and a phalanx), and 138 wholly or fragmentarily preserved animal remains. The discovered pottery and flint materials should be connected with the use of the cave in the Eneolithic (Baden culture), the Early or Late Iron Age (Przeworsk culture), the Middle Ages, and the post-medieval period. The excavated human remains are most probably the remnants of a burial site, perhaps located primarily in the main chamber of the cave.

